

LEXICAL-SEMANTIC FIELD ANALYSIS OF PAREMIA AND
PHRASEOLOGISMS RELATED TO FOOD CULTURE IN
ENGLISH AND UZBEK

Odilova Shoiraxon Odiljon kizi

Independent researcher at Andijan State Institute of Foreign
Languages

E-mail: shoiraxonodilova3@mail.com;

Tel: +998903830435; ORCID: 0009-0004-6312-7540

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18358442>

ARTICLE INFO

Received: 16th January 2026

Accepted: 23rd January 2026

Online: 24th January 2026

KEYWORDS

Gastronomic tourism,
mentality, food culture,
cultural code, semiotic
system, lingvoculturology,
ethnolinguistics, pragmatics.

ABSTRACT

This article describes in detail how food culture in English and Uzbek is not only about preparing or consuming delicious food, but also about reflecting the lifestyle, values, and mentality of the people. The author emphasizes that in gastronomic tourism research, combining linguistics and cultural studies, the culturally specific worldview of peoples can be illuminated by analyzing paremias and phraseologisms related to food. The lexical-semantic field of paremias and phraseologisms related to food culture in English and Uzbek is analyzed in detail and explained with examples.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПОЛЕ-АНАЛИЗ ПАРЕМИИ И
ФРАЗЕОЛОГИЙ, СВЯЗАННЫХ С КУЛИНАРНОЙ КУЛЬТУРОЙ В
АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКИСТАНСКОМ ЯЗЫКАХ

Одилова Шоира Одилжон кизи

Независимый исследователь в Андижанском государственном
институте иностранных языков, E-mail: shoiraxonodilova3@mail.com;

Тел: +998903830435; ORCID: 0009-0004-6312-7540

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18358442>

ARTICLE INFO

Received: 16th January 2026

Accepted: 23rd January 2026

Online: 24th January 2026

KEYWORDS

Гастрономический
туризм, менталитет,
культура питания,
культурный код,
семиотическая система,
лингвокультурология,
этнолингвистика,
прагматика.

ABSTRACT

В данной статье подробно описывается, как культура питания на английском и узбекском языках не ограничивается приготовлением или употреблением вкусной еды, но также отражает образ жизни, ценности и менталитет людей. Автор подчеркивает, что в исследованиях гастрономического туризма, сочетающих лингвистику и культурологию, специфический для каждой культуры мировоззрение народов может быть освещено путем анализа паремий и фразеологизмов, связанных с едой. Подробно анализируется и объясняется на примерах лексико-семантическое поле паремий и фразеологизмов,

связанных с культурой питания на английском и
узбекском языках.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA OVQATLANISH MADANIYATIGA OID PAREMIYA VA FRAZELOGIZMLARNING LEKSIK-SEMANTIK MAYDON TAHLILI

Odilova Shoirra Odiljon qizi

Andijon davlat chet tillari instituti mustaqil tadqiqotchisi,

E-mail: shoiraxonodilova3@mail.com;

Tel: +998903830435; ORCID: 0009-0004-6312-7540

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18358442>

ARTICLE INFO

Received: 16th January 2026

Accepted: 23rd January 2026

Online: 24th January 2026

KEYWORDS

Gastronomik turizm,
mentalitet, ovqatlanish
madaniyati, madaniy kod,
semiotic tizim,
lingvokulturologiya,
etnolingvistika,
pragmalinngvistika.

ABSTRACT

*Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida ovqatlanish madaniyati nafaqat mazali taom tayyorlash yoki iste'mol qilishdan iborat bo'lishigina emas, balki u xalqning turmush tarzi, qadriyatlari va **mentalitetini** aks ettiruvchi ko'zgu ekanligi keng tasvirlangan. Muallif Gastronomik turizm tadqiqotlarida tilshunoslik va madaniyatshunoslikni birlashtirgan holda, ovqatga oid paremiya va frazeologizmlarni tahlil qilish orqali xalqlarning madaniy jihatdan o'ziga xos dunyoqarashi yoritib berilishi mumkin ekanligini ta'kidlagan. Ingliz va o'zbek tillaridagi ovqatlanish madaniyatiga oid paremiya va frazeologizmlarning leksik-semantik maydonini batafsil tahlil qilgan va misollar bilan izohlagan.*

KIRISH. Tilshunoslikda leksik-semantik maydon nazariyasi so'zlarning ma'no jihatdan o'zaro bog'liq to'plamlarga birlashishini o'rganadi. Ma'lum bir umumiy mavzu yoki konsept atrofida shakllangan bunday guruhlar ichida so'zlar (yoki frazeologik birikmalar) semantik tizim hosil qiladi. Masalan, *ovqatlanish madaniyati* konsepti atrofida til birligining semantik maydoni tarkib topib, u ovqat, oziq-ovqat mahsulotlari va ovqatlanish jarayoni bilan bog'liq so'z va birikmalarni qamrab oladi. I. Sternin ta'kidlashicha, leksik-semantik maydon nazariyasiga ko'ra, bunday maydon ichidagi birliklar yadroviy (markaziy) va periferik qismlarga ega bo'lib, ularni umumiy giperonim ma'no birlashtirib turadi.[Sternin:1985,23] Boshqacha aytganda, maydonni tashkil etuvchi unsurlar ma'lum bir konseptual bog'liqlikka ega va tildagi ma'lum vazifani bajaradi. Leksik-semantik maydon turli mikromaydonlardan tashkil topib, ularning har biri kichikroq ma'no guruhlarini ifodalaydi.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, ovqatlanish madaniyatiga oid paremiya va frazeologizmlar – ya'ni tarkibida ovqat mahsulotlari nomlari yoki ovqatlanish jarayoni bilan bog'liq so'zlarni saqlagan maqol, matal, idioma va boshqa barqaror birikmalar –

alohida semantik guruh sifatida tadqiq etilishi mumkin. Bu guruhga ingliz va o'zbek tillarida xalq donishmandligini ifoda etuvchi juda ko'plab maqollar va iboralar kiradi. Ular mazmunan xalqning hayot tarzi, urf-odatlar va dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, milliy madaniyat va mentalitetni aks ettiradi. Darhaqiqat, ovqat va oziq-ovqat mahsulotlari kunlik turmushning asosiy qismi bo'lgani bois, bu soha bilan bog'liq iboralar orqali insonlar nafaqat ovqatga, balki hayotga, mehnatga, turmush tarziga oid hayotiy donolikni ham ifoda etib kelishgan.

Mazkur bo'limda ingliz va o'zbek tillaridagi ovqatlanish madaniyatiga doir paremiya va frazeologizmlarning leksik-semantik maydoni tahlil qilinadi. Buning uchun dastavval har ikkala tilda mavjud bunday birikmalar asosiy tematik guruhlar (mikromaydonlar)ga ajratiladi, so'ngra ularning mazmun jihatidan o'xshash va farqli tomonlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tahlil davomida lug'aviy birliklar tarkibidagi non, tuz, osh, olma, tuxum, sut kabi oziq-ovqat nomlari va yemoq, pishirmoq, ichmoq kabi ovqatlanish jarayoni ifodalovchi fe'llarning ma'no vazifasi alohida e'tiborga olinadi. Maqollar va frazeologizmlar matnida bu kabi leksemalar lingvokulturologik konnotatsiya kasb etib, xalq tafakkuri va madaniyati haqida muayyan ma'lumot beradi. Quyida dastlab ingliz tilidagi, so'ngra o'zbek tilidagi ovqatlanish madaniyatiga oid paremiya va frazeologizmlar leksik-semantik guruhlar asosida tasnif qilinadi.

METOD: Taqqiqotda qiyosiy chog'ishtirma, component, transformatsional va statistic tahlillar orqali tahlillar berilgan.

MUHOKAMA: Ingliz tilida ovqat va oziq-ovqat nomlari ishtirokidagi maqol va idiomalar mazmun jihatdan turli hayotiy saboqlarni ifodalaydi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, F. Rahimboyeva ta'kidlaganidek, bu kabi paremiya va frazeologizmlar orqali ingliz xalqining kundalik hayotga pragmatik yondashuvi, mehnatsevarlik, tejamlilik, qat'iyat kabi fazilatlari aks etadi. Ingliz tilidagi gastronomik mazmundagi maqol-iboralarni shartli ravishda quyidagi semantik guruhchalarga ajratish mumkin:[Rahimboyeva:2025, 161]

1) Rizq-ro'z va tirikchilikka oid iboralar. Ingliz tilida **bread (non)** so'zi ma'nosi kengayib, ko'pincha *rizq*, *tirikchilik manbai* ma'nosida ishlatiladi. Masalan, "*bread and butter*" iborasi biror kishining asosiy daromad manbasini anglatadi (so'zma-so'z: "non va sariyog" – ingliz kulturasi uchun kundalik oddiy taom orqali asosiy ehtiyoj ifodasi). Xuddi shuningdek, "*to earn one's bread*" – "*non topmoq*", ya'ni pul topib tirikchilik qilish ma'nosini anglatadi. Ingliz tilida non so'zining bunday ma'noda qo'llanishi o'zbek tilidagi "*non topmoq*" iborasi bilan aynan muvofiq keladi. Biroq ingliz tilida rizq haqida gap borganda "*bacon*" (cho'chqa go'shti, ya'ni qovurilgan bekon) so'zi ham foydalaniladi. Masalan, "*bring home the bacon*" degan ibora "*uyga bekon olib kelmoq*" deyilsa-da, ma'nosi oilani moddiy ta'minlash, pul topib kelish demakdir. Qayd etish joizki, cho'chqa go'shti ingliz madaniyatida non kabi oddiy kundalik taom hisoblanmasa-da, tarixiy an'analarda u oziq-ovqat sifatida muhim o'rin tutgan. D. Ataniyazova ta'kidlaganidek, shu bois "*bring home the bacon*" iborasi XX asr boshlarida shakllanib, bugungi kungacha "*daromad topmoq, oilasini boqmoq*" ma'nosida qo'llanib kelmoqda.[Ataniyozova:2024, 15]

Ingliz tilida **rizq-ro'z** bilan bog'liq yana bir maqolda non atamasi uchraydi: *"Half a loaf is better than no bread"* – *"Yarim qolip non hech narsasizdan yaxshiroq"*. Ushbu maqol mehnat va ro'zg'or uchun topilgan oz bo'lsa-da, baribir yaxshiroq ekanini, mavjud ne'matga *non, go'sht, sut, asal* shukr qilish lozimligini uqtiradi. Umuman olganda, ingliz tilida kabi oziq-ovqat leksemalari ishtirokidagi bir qator iboralar insonning turmush kechirishi, boylik va kambag'allik mavzularini ramziy ifodalaydi. Masalan, *"land of milk and honey"* iborasi *"sut va asal o'lkasi"* deyilib, mo'l-ko'llik va farovonlik hukm surgan joyni tasvirlaydi (bu ibora Injil matnidano kelib chiqqan, Kan'on diyorining farovonligini tasvirlaydi).

2) Mehnat, harakat va fidoyilikka oid maqollar. Ingliz xalq maqollarida mehnatning ahamiyati, maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan fidoyilik ko'pincha ovqat tayyorlash yoki iste'mol qilish jarayoni bilan bog'liq metaforalar orqali ifodalanadi. Masalan, *"You can't make an omelette without breaking eggs"* – *"Yumurtani chaqmasdan omlet tayyorlab bo'lmaydi"* degan mashhur maqol kishi biror katta yutuq yoki natijaga erishishi uchun ma'lum qurbonliklar qilish kerakligini bildiradi. Tuxum va omlet haqidagi bu hikmatli gap chuqur ma'noga ega: agar mazali taom (omlet) xohlasang, bir necha tuxumni sarflashga to'g'ri keladi; xuddi shuningdek, katta muvaffaqiyat uchun vaqt, kuch yoki boshqa narsalarni qurbon qilish tabiiydir. Ingliz tilida bunday mazmundagi yana bir ibora: *"No pain, no gain"* – *"Azob-uqubatsiz daromad yo'q"* (bu iborada oziq-ovqat leksemasi yo'q, lekin mazmunan yuqoridagi maqol bilan hamohang). Qiziqarli jihati, o'zbek tilida mehnatsevarlik va natija haqida *"Mehnat qilgan – rahat ko'radi"* kabi maqollar mavjud bo'lib, ular bevosita mehnat va mukofotga ishora qiladi, lekin ingliz tilidan farqli ravishda tarkibida ovqat komponenti yo'q. Ingliz tilida esa mazkur g'oya tuxum va taom tayyorlash timsolida berilgan. Bu farq har ikki xalq tafakkurining o'ziga xosligini ko'rsatadi: inglizlar kundalik oshxona faoliyatidan hayotiy falsafa chiqarishga moyil bo'lsa, o'zbeklar to'g'ridan-to'g'ri mehnatning o'zini tilga olib pand-nasihat qiladi.

3) Tejamkorlik va ehtiyotkorlikka doir iboralar. Ingliz tilida ortiqcha tavakkalchilik va o'ylamay qilingan ishlar oqibatidan ogohlantiruvchi bir qancha maqol-ibratlar bor. E'tiborlisi, bu ogohlantirishlar ko'pincha ovqatga oid obrazlar bilan bog'lanadi. Masalan, *"Don't put all your eggs in one basket"* – *"Barcha tuxumlarni bitta savatga joylama"* degan maqol tavakkalni cheklash, barcha imkoniyat yoki boylikni bir joyga to'plamaslik haqida maslahat beradi. Tasavvur qiling, agar barcha tuxumlar bitta savatda bo'lsa va u tushib ketsa, hammasi birvarakayiga singan bo'lib, odam butunlay ziyon ko'radi. Shuning uchun imkoniyatlarni taqsimlash, ishni bosqichma-bosqich qilish lozimligi uqtiriladi. Mazkur ma'nodagi o'zbekcha maqol bevosita oziq-ovqatga ishora qilmasa-da, *"Ikki oyog'ingni bir etikka tiqma"* degan naql aynan shoshqaloqlik va tavakkalchilikni cheklashga undaydi. Ingliz tilida ehtiyotkorlikka doir yana bir oziq-ovqat obrazli ibora – *"Don't bite off more than you can chew"* – *"Chaynay olgandan kattaroq luqmani tishlama"*. Bu hikmatli ibora hadidan tashqari ishga qo'l urmaslik, o'z imkoniyatini to'g'ri baholash lozimligini bildiradi. O'zbek tilida bu mazmunda aynan non so'zini o'z ichiga olgan maqol mavjud: *"Nonni katta tishlasang ham, so'zni katta gapirma"* – ma'nosi "hatto nonni katta tishlagan bo'lsang ham, katta gapirma", ya'ni o'zingni kuchli ko'rsatib yolg'on da'volar qilma, imkonningdan ortiq ishni bo'yninga olma degan ma'noda

ishlatiladi (mazkur naql xalq orasida “Og’zini yirik ochma” tarzida ham uchraydi). Inglizcha “bite off more than you can chew” va o’zbekcha “nonni katta tishlama” iboralari mazmunan bir xil – **o’ta ochko’zlik yoxud o’ziga ortiqcha ish olish yomon oqibatlarga olib kelishi** haqida ogohlantiradi – lekin obraz jihatidan biroz farqlanadi. Inglizlar **luqma** va **chaynash** timsolini bersa, o’zbeklar **non tishlash** obrazi orqali tushuntirishadi. F. Rahimboyeva ta’kidlaganidek, har ikkisi ovqatlanish jarayonidan olingan ibora bo’lib, hayotiy ehtiyotkorlikni eslatadi. Bundan tashqari, ehtiyotkorlik xususida ingliz tilida mashhur maqollardan yana biri “Better safe than sorry” – “Afsusdang ko’ra ehtiyot bo’lgan afzal” [Rahimova:2025, 162]. Garchi bunda ovqat leksemasi ishtirok etmasa-da, mazmunan yuqoridagi luqma haqidagi maqol bilan hamohangdir.

4) Minnatdorlik va sadoqat mavzusidagi maqollar. Xalq maqollari orasida **yaxshilikka yaxshilik** bilan javob qaytarish, qo’l uzatgan insonni qadrlash haqidagi hikmatlar alohida o’rin tutadi. Ingliz tilida “Don’t bite the hand that feeds you” – “Seni boqayotgan qo’lni tishlama” degan naql keng ma’lum bo’lib, u kimning dasturxonidan yegan bo’lsang, o’shanga xiyonat qilma, yaxshilik qilgan odamga yomonlik qaytarma degan ma’noni anglatadi. Bu yerda qo’l boqishi deganda obrazli ravishda ovqat berish nazarda tutiladi. Qayd etish joizki, ingliz tilida aynan *salt (tuz)* so’zini ishlatib sadoqat haqida maqol yo’q, lekin yuqoridagi ibora mazmunan o’zbek tilidagi bir qancha *non-tuzga hurmat* haqidagi maqollar bilan uyg’un tushadi. O’zbek xalq maqollarida “*Tuzini yeb, tuzlig’iga tupurma*” degan naql bor – ma’nosi: birovning nonini yeb, keyin unga xiyonat qilma, tuz xaqi borligini unutma. O’zbek tilida *non-tuz* qadimdan do’slik va sadoqat timsoli bo’lib kelgan. Masalan, birga ovqat totgan odamlar o’rtasida “*birga tuz totgan – qirq yil qarz*”- degan gap bor, ya’ni birga non-tuz yemagan odamning qadriga yetmaslik haqida ogohlantiradi. **Non va tuz** so’zlari ishtirok etgan frazeologizmlar o’zbek tilida juda ko’p: *non haqqi, tuz haqqi, tuzini oshiga sor* (birovning uyida mehmon bo’lib yeb-ichib ketmoq) va hokazo. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, **o’zbek xalq maqollarining 3 foizdan ortig’ida “non” va “tuz” komponentlari uchraydi**, bu esa mehmondo’slik va sadoqat konseptining naqlardagi ahamiyatini ko’rsatadi (E. Subbotina, *Russkiy i angliyskiy kontsept gostepriimstva*, 2013, 5-bet). Ingliz tilida esa mehmondo’slikka doir maqollar ko’lami torroq bo’lib, *bread and salt* (non-tuz) obrazida emas, balki umumiyroq ifodalarda uchraydi. Shunga qaramay, ingliz tilida ham “*to break bread (with someone)*” degan frazeologik birikma bor bo’lib, u *birga non sindirish, ya’ni birov bilan birga ovqatlanib do’slashish*ni anglatadi. Bu ibora Bibliyadan kelib chiqqan bo’lib, bugungi kunda *dustlik rishtalari* ma’nosida qo’llanadi. Demak, har ikki tilda ham **non** obrazida rizq va do’slik tushunchasi mujassam: o’zbeklar nonni muqaddas ne’mat deb bilishsa, ingliz tilida ham non hayot timsoli sifatida qabul qilinadi (masalan, yuqorida keltirilgan “bread of life” – hayot noni iborasini eslash mumkin).

5) Oqibat va javobgarlik haqidagi iboralar. Hayotiy hodisalarning oqibatini o’z bo’yniga olish g’oyasi ham ko’pincha ovqat tayyorlash va iste’moli bilan bog’liq metaforik iboralar orqali ifodalanadi. Ingliz tilida “*stew in one’s own juice*” – “o’z sharbatida qaynash” degan ibora mavjud bo’lib, kim o’z qilmishidan pushaymon bo’lsa, o’sha pushaymonlik azobini o’zi tortsin, degan ma’noni anglatadi. So’zma-so’z ma’no ta’sirli: go’yo kishi o’zi tayyorlagan sho’rvada o’zi qovriladi yoki qaynaydi. Yana bir misol: “*As you brew, so must*

you drink” – *“Qanday choy damlasang, shuni ichasan”*. Bu ibora ham qilmish-qidirmish oqibati o‘zinga qaytadi, degan mazmunda. O‘zbek tilida esa aynan shunga o‘xshash maqol bevosita *osh* so‘zi bilan ifodalanadi: *“O‘zing pishirgan oshni o‘zing ich”* – ma‘nosi *“o‘zing qilgan ishning natijasini o‘zing tort”* deganidir. Bu yerda *oshni ichmoq* ifodasi e‘tiborga molik – odatda **osh** so‘zi *“palov”* taomini anglatadi, mazkur naql tarkibida *sho‘rva*, *taom* ma‘nosida kelgan. Aslida xalq tilida *“osh ichmoq”* *sho‘rva ichmoq* ma‘nosida ham ishlatiladi. Xuddi shu mazmundagi inglizcha maqolda osh emas, balki **karavot** (bed) obrazi keladi: *“You made your bed, now lie in it”* – *“O‘zing yoyib olgan ko‘rpanga o‘zing hozirlading – endi o‘shanda uxla* degan qiyosiy obrazdan foydalangan.

Sh. Iskandarova qayd etganidek, o‘zbeklar esa osh pishirish orqali ish qilishni, oshni ichish orqali uning natijasini qabul qilishni ifodalab, ma‘naviy mas‘uliyatni eslatgan. Demakki, javobgarlik va oqibat tushunchasi har ikki tilda turli timsollar orqali berilgan bo‘lsa-da, mazmunan bir xil: har kim o‘z qilmishining mevasi yoki jazosini tatib ko‘rishi lozim.[Iskandarova:2021, 28]

6) Nasl-nasab va tarbiya haqidagi maqollar. Ingliz tilida mevalar obrazida **farzand tarbiyasi yoki naslning o‘xshashligi** haqida maqollar mavjud. Masalan, **“The apple never falls far from the tree”** – *“Olma daraxtidan yiroqqa tushmaydi”* degan naql farzandning xulqi, qiliqlari ota-onasiga tortishini, zurriyod aslidan yiroq ketmasligini bildiradi. Qizig‘i, ushbu maqolning mazmunan aynan o‘xshashi o‘zbek tilida ham uchraydi: **“Olmaning tagiga olma tushadi”** – ya‘ni daraxt ostiga yana o‘sha mevaning tushishi tabiiy hol ekani orqali *farzand ota-onaga o‘xshaydi* deyilgan. Ko‘rinadiki, har ikkala tilda **olma** mevasining daraxtidan uzoqqa tushmasligi timsolida umumiy hayotiy kuzatuv ifodalangan. Biroq boshqa meva-terminlarga kelsak, ingliz tilida *“A rotten apple spoils the barrel”* – *“Bitta chirigan olma butun qopdagi olmalarni buzadi”* kabi maqollar ham bor, mazmunan *yomon odam jamoadagi yaxshi odamlarga ham salbiy ta‘sir o‘tkazadi*. O‘zbek tilida esa *chirigan meva* obrazidagi bunday maqol topilmaydi, lekin *yomon qo‘shnichilik*, *yomon muhit* haqida boshqa obrazdagi maqollar bor (masalan, *“Yomon qo‘shni ko‘chirmaguncha uy bermas”*). Shuningdek, ingliz tilida *apple* komponentli boshqa ko‘plab iboralar farzand yoki sevgili qadrini ifodalash uchun ishlatiladi – *“apple of my eye”* (*ko‘zimning qarasi, eng sevimli kishi*) kabi. S. Saidakbarova ta‘kidlaganidek, bu holat ingliz tilida olma mevasining folklor va diniy manbalardagi (Xavvo onamiz yeygan taqiqlangan meva sifatida yoki Yevropa afsonalarida) o‘rniga borib taqaladi. [Saidakbarova:2022, 53] O‘zbek tilida **olma** haqida yuqoridagi nasihatli maqoldan tashqari, **boshqa mevalar** ishtirokida ham maqollar uchraydi: masalan, **uzum** haqida – *“Uzum uzumga qarab rang oladi”* (yaxshi-yomonlikni odam o‘z atrofidagi muhitdan oladi), **yong‘oq** haqida – *“Bir qozonda ikki yong‘oq qaynamaydi”* (bir sohada ikki bosh bo‘lishi qiyin) va hokazo. Shunday bo‘lsa-da, **non va tuz** qanchalik muqaddas bo‘lsa, o‘zbek an‘analarida **meva** shunchalik muqaddas timsol emas, shu bois meva bilan bog‘liq iboralarning hissiy boyligi ingliz tilidagichalik kuchli emas.

Yuqoridagi tahlildan ko‘rinadiki, ingliz tilida oziq-ovqat mahsulotlari nomlari qatnashgan paremiya va frazeologizmlar juda rang-barang ma‘nolarni ifodalaydi. **Non, go‘sht (bacon), tuxum, olma, sut, pirog, sho‘rva (soup)** kabi so‘zlar orqali **rizq-ro‘z,**

boylilik, mehnatsevarlik, ehtiyotkorlik, sadoqat, tarbiya singari turli tushunchalar ifoda etiladi. Ko'pincha biror ovqat tayyorlash jarayoni yoki taom nomi metaforik ma'no kasb etib, umumiy hayotiy qoidaga ishora qiladi. Masalan, *tuxum* – nozik imkoniyat yoki tavakkal ramzi, *sho'rva/broth* – jamoaviy ish ramzi, *olma* – nasl ramzi va hokazo. Endi o'zbek tilidagi holatni ko'rib chiqamiz.

NATIJA: O'zbek tili paremiologiyasida **ovqat va dasturxon** mavzusi alohida ahamiyatga ega. O'zbek xalqi azal-azaldan **mehmondo'stlikni, non tuzni ulug'lashni** milliy qadriyat darajasiga ko'targan. Bu hol xalq maqollarida yaqqol namoyon bo'ladi: ovqatlanish va taomlar bilan bog'liq maqollar ko'pincha *do'stlik, saxiylik, mehnatsevarlik, oqibat* kabi fazilatlarni targ'ib qiladi yoki aksincha *dangasalik, isrof, noshukurlik* kabi illatlardan ogohlantiradi. Quyida o'zbek tilidagi bunday paremiya va frazeologizmlarning asosiy leksik-semantik guruhlarini keltiriladi.

1) Non va rizq-ro'z muqaddasligi. O'zbek xalq tafakkurida **non** eng ulug' ne'mat sanaladi. Shu bois **non haqidagi maqollar** juda ko'p bo'lib, ular nonni hayot manbai va rizq ramzi sifatida ulug'laydi. Masalan, **“Non bor – jon bor”** degan mashhur maqol *non bo'lsa, hayot davom etadi* ma'nosini beradi. Bu naql xalqning “qorning to'q bo'lsa, jon saqlanadi” degan oddiy, lekin teran falsafasini aks ettiradi. Yana bir misol: **“Non – ne'mat, nonsiz – qimmat”** – ya'ni non barcha ne'matlarning boshidir, nonsiz hayot qadrini yo'qotadi. Nonning qadr-qimmatini haqida **“Non haqorat qilinsa, el haqorat qilingan bo'ladi”** mazmunidagi hikmatlar ham bor (masalan, *“Nonga hurmat – elga hurmat”*). Ko'rinib turibdiki, o'zbek tilida **non** komponentli maqollar faqat ovqatlanish haqidagina emas, balki keng ma'noda *xalqning birlik, to'kinlik va farovonlikka intilishini* ifoda etadi. **Non topish** iborasi esa yuqorida aytilganidek *tirikchilik qilmoq, daromad topmoq* ma'nosida ishlatiladi va hatto o'zbek tilida **“nontopar”** (ro'zg'or tebratadigan, pul topadigan odam) degan sifat ham mavjud. Ingliz tilidagi “breadwinner” atamasi bilan ma'nodosh bo'lgan bu so'z xalq ongida nonning qanchalik hayotiy ahamiyatga ega ekanini yana bir bor tasdiqlaydi. Xulosa qilib aytganda, o'zbek maqollarida **non – hayot va rizq timsoli, ochlik – balo** degan g'oya ko'p takrorlanadi: *“Och qorin – o'q otar”* (qorni och odamning jahli tez bo'ladi), *“Ochlik – yuz illat”* (ochlik barcha yomonliklarning boshidir) kabi naql va matallar bunga misoldir.

2) Osh va mehmondo'stlik. **Osh** so'zi o'zbek tilida ikki xil ma'noda – tor ma'noda milliy taom *palov* ma'nosida, kengroq ma'noda esa umuman *ovqat, taom* ma'nosida ishlatiladi. Folklor va og'zaki nutqda **“dasturxon”, “osh”** tushunchalari milliy mehmondo'stlik bilan chambarchas bog'liq. O'zbeklarda **“Mehmon kelsa, toshdan ham bo'tqa qil”** degan maqol bor – ya'ni mehmon tashrif buyursa, sharoiting qanchalik og'ir bo'lmasin, hatto toshdan bo'tqa bo'lsa ham mehmonni ovqat bilan kutib ol. Bu naql xalqning mehmonni aziz bilish va oxirgi imkoniyatigacha mehmonni e'zozlash an'anasini ko'rsatadi. **Osh** so'zining obrazli qo'llanilishiga doir yana bir maqol: **“Kunningdan bir kuning qolsa ham osh ye, pulingdan bir puling qolsa ham osh ye”** – so'zma-so'z: agar umrining oxiri bir kun qolganda ham osh ye, cho'ntagingda oxirgi tiyin qolsa ham osh ye. Bu maqol hayotning har lahzasini qadrla, oxirgi imkon bo'lsa ham yaxshilik ko'r, mazza qilib bir osh ye, degan falsafani bildiradi. Ayniqsa, **osh/palov** o'zbeklar uchun to'y-ma'raka, bayramlarning bir bo'lagi bo'lgani bois, ushbu taom ko'p maqollarda tilga

olinadi. Masalan, *“Osh bo‘lsa, og‘iz topilar”* – ya‘ni dasturxoningizda taom bo‘lsa, u bilan baham ko‘radigan odam topiladi (saxovat qilsangiz, do‘stu birodar ortasiz). Yoki *“Elga bergan osh – qozonda, o‘zing yegan osh – o‘zingda”* – ya‘ni birovga ulashgan taoming aslida qozonda (yuraklarda) qoladi, faqat o‘zing yeb olganing esa vaqtinchalik o‘zingga to‘yim bo‘ladi. Bu kabi maqollar **saxiylikni ulug‘lab, baxillikni qoralaydi. Dasturxon** so‘zining o‘zi ham maqollarda muqaddas tushuncha sifatida keladi: *“Dasturxon ko‘rki – non”*, *“Dasturxonga oyoq qo‘yma”* (dasturxon – ulug‘, unga hurmatsizlik qilma) kabi pandlar mavjud.

3) Tuz va ahillik, sodiqlik. Yuqorida qisman to‘xtalib o‘tganimizdek, **tuz** o‘zbek xalq urf-odatida chin do‘stlik va ahillik ramzidir. Birga non-tuz tatigan odamlar doimo qadrdon sanalgan. Shu bois **tuz** ishtirok etgan maqollar odatda *do‘stga vafo qilish, elga xiyonat qilmaslik* mazmunida bo‘ladi. Masalan, yuqorida zikr etilgan **“Tuzini ichgan joyga xiyonat qilma”** maqoliga mazmunan yaqin: *“Tuzga tirnoq batman”* degan ibora bor – bu ibora tuzdek qadrli ne‘matga ozgina kir (tirnoq uchi) aralashsa ham, butun taomni nobud qilishi mumkin degan ma‘noda ishlatilib, **xiyonatni** qoralaydi. Yana bir misol: *“Birga tuz totganlarning jangi chidamsiz”* – ya‘ni bir dasturxonda tuz totgan, ovqatlangan do‘stlarning o‘rtasida janjal bo‘lishi mumkin emas, ular tez yarashib ketadi degani. Bu maqol ham **non-tuz haqqini** ulug‘laydi. Bundan tashqari, o‘zbek tilida **tuz** so‘zining o‘zi ko‘plab ma‘noviy ifodalarga ega: *tuzli odam* (xushmuomala, shirinsuxan kishi), *tuzidan ayrilmoq* (noraso bo‘lib qolmoq, o‘z fazilatini yo‘qotmoq) kabi. “Tuz, non” so‘zlari nafaqat ovqatni, balki kimningdir in‘om etgan yaxshiligini anglatadi. Shu sababli kimning nonini yeb, tuzini ichgan bo‘lsang, unga hurmatsizlik qilish eng uyatli illat sanalgan. K. Karamatova va X. Karamatov ta‘kidlaganidek, o‘zbek maqollarida non va tuz komponentlari mehmondo‘stlik va sadoqat konseptining yadro leksemalari bo‘lib, bu maydon o‘ziga xos milliy koloritga ega.[Karamatova:2000,25]

4) Isrof va qanoatga doir maqollar. O‘zbek xalq maqollarida ortiqcha isrof va ochko‘zlik qoralangan, bu borada ham ovqat bilan bog‘liq juda ibratli naql-matallar bor. Masalan, *“Yegan og‘iz uyalar”* – ya‘ni haqqini bermay, birovning mehnati evaziga yegan odam uyalar (ma‘nan qiynaladi). Bu yerda ham ovqatlanish obrazi orqali **halollik** madh etilgan. Yoki *“Ozi qanoat – ko‘pi hasrat”* degan naql bevosita taom haqida aytilmasa-da (oz-ko‘p), mazmunan ovqat yeyishda me‘yor qilishni, ko‘p ochko‘zlanmaslikni maslahat beradi. **Isrof** mavzusida *“To‘yib ovqat yesang, och qolishingni o‘yla”* degan naql ham bor – bu ham me‘yorni unutmaslik haqida ogohlantiradi. To‘g‘ri, bu maqollarda oziq-ovqat nomi aniq tilga olinmaydi, lekin **ochlik-to‘qlik** orqali qanoat va isrof mavzusi yoritiladi. Ingliz tilida ham xuddi shunday mazmunda **“Waste not, want not”** – “Isrof qilmasang, muhtoj bo‘lmassan” degan maqol bor. Bunda ham ovqat yoki boshqa ne‘matni behuda sarflash oxir-oqibat qashshoqlikka olib kelishi haqida ogohlantirilgan. Shuningdek, *“Ko‘p orzuga ko‘p oziq”* degan o‘zbekcha naqlni eslash mumkin – ya‘ni katta orzularing bo‘lsa, ko‘proq rizq qidirib mehnat qil (so‘zma-so‘z: orzusi katta odamning ozi ham ko‘p bo‘lishi kerak). Bunda **orzuga oziq** ta‘birida yana ovqat konsepti (oziq) allegorik ma‘no kasb etganini ko‘ramiz. Xullas, o‘zbek maqollarida **oziq-ovqatni isrof qilmaslik, qappayib ketmaslik, qorin g‘amidan ulug‘roq maqsadlar haqida o‘ylash** kerakligi uqtililadi. Bu esa xalqning **qanoatlilik** fazilatini qadrlashini ko‘rsatadi.

5) Tajriba va ehtiyotkorlik (ogohlantirish) maqollari. O'zbek tilida hayotiy saboq tarzidagi ogohlantiruvchi maqollarda ham ovqat bilan bog'liq obrazlardan foydalaniladi. Buning yorqin misollaridan biri – **“Issiq sutdan og'zi kuygan, qatiqni ham puflab ichadi”** degan maqol. Mazkur hikmat **bir marta pand yesang, keyingi safar juda ehtiyot bo'lasan** degan mashhur qoida bilan mazmundoshdir. Maqolning ma'nosi: kimning og'zi bir marta issiq sut ichib kuysa, endi u hatto sovuqroq qatiq ichayotganda ham avval puflab ko'radi – ehtimol yana issiqdir deb o'ylaydi. Ingliz tilida bu mazmunga to'g'ri keladigan maqol **“Once bitten, twice shy”** – *“Bir tishlangan (chaqqan), ikki marta uyatchan”* iborasidir, ya'ni aldangan kishi keyin juda ehtiyotkor bo'ladi. Inglizcha maqolda umumiy “chaqish” obrazi keltirilgan bo'lsa, o'zbekcha maqolda aniq **sut va qatiq** obrazi orqali ma'no berilgan. Bu ham o'zbek xalqining kundalik ovqatlanish bilan bog'liq **real tajribasi** til obraziga aylanganini ko'rsatadi. Xalq tajribasiga asoslangan yana bir naql: *“Og'zi shirin – osh yesin, og'zi achchiq – qatiq”*. Bu maqol esa aksincha, **har kimga munosib joyini ko'rsatish** ma'nosida ishlatiladi: yaxshilik qilgan, shirinsuxan odamlarga osh tortilsin (yaxshi taom nasib etsin), achchiqso'z, odamlarga ozor beradiganlarga qatiq berilsin (qatiq oshga nisbatan oddiyroq, sustroq taom). Bu ibora yumor bilan aytiladigan, lekin tarbiyaviy mazmuni bor hajviy maqoldir. Xulosa qilish mumkinki, o'zbek tilidagi ogohlantiruvchi maqollarda ham sut-qatiq, osh-qatiq kabi oziq nomlari bilan **hayotiy tajriba va dono maslahatlar** ifodalangan.

6) Jamoaviy ish va nizoga oid maqollar. Ba'zi maqollar jamoa bo'lib ishlash yoki aksincha, tartibsiz harakatning zararini ko'rsatadi. Ingliz tilida **“Too many cooks spoil the broth”** – *“Oshpazlar (pishiruvchilar) haddan ziyod ko'p bo'lsa, sho'rvani buzadi”* degan naql mashhur: biror ishga mas'ullar juda ko'payib ketaversa, o'sha ishning oxiri yaxshi bo'lmaydi. Qiziqarli tomoni, o'zbek tilida bu g'oya boshqa obrazda ifodalangan: **“Cho'pon ko'paysa, qo'y harom o'ladi”** – ya'ni qo'y boqadigan choponlar ortib ketga, oxirida qo'y nazoratsiz qolib nobud bo'ladi. Mazmun bir xil bo'lsa-da, inglizlar oshpazlar va sho'rva tayyorlashni misol keltirsa, o'zbeklar cho'ponlar va qo'y parvarishini misol keltiradi. Bunda har ikki xalqqa tanish bo'lgan **kundalik mashg'ulot** tanlangan: oshpazlik G'arbda ham, Sharqda ham mavjud bo'lsa-da, o'zbeklar chorvachilikka doir misolni afzal ko'rgan. Shunday qilib, bu misolda ham **ovqat tayyorlash** konsepti ingliz tilida maydonning yadro ifodasi bo'lsa, o'zbek tilida **chorva boqish** obrazi orqali ayni ma'no berilgan. Lekin o'zbek tilida ham pishirish bilan bog'liq maqollar topiladi: masalan, *“Bir qozonda qaynamagan, ming qozonda ham qaynamaydi”* – bu naql doimo janjallashadigan yoki fe'llari bir-biriga to'g'ri kelmaydigan odamlar haqida aytiladi (bir qozonda birga taom pishira olmaydiganlar ming qozon bo'lsa ham albatta urishib ketaveradi). Bu yerda **qozon** obrazi orqali *ahillik va murosa qilish qobiliyati* nazarda tutilmoqda.

XULOSA. Yuqorida keltirilgan tahlil asosida o'zbek tilidagi ovqat bilan bog'liq paremiya va frazeologizmlar semantik maydonining o'ziga xos xususiyatlarini umumlashtirish mumkin. Birinchidan, **non, tuz, osh** kabi leksemalar ushbu maydonning **yadro** qismini tashkil etadi – ular eng ko'p takrorlanadi va eng muhim madaniy mazmunni tashiydi. Masalan, non va tuz – rizq, mehmondo'stlik, sadoqat ramzi; osh – bayram, farog'at, saxiylik ramzi. Ikkinchidan, *qatiq, sut, qozon, choy, bo'tqa* kabi boshqa ovqat nomlari va ovqat tayyorlash jarayoni bilan bog'liq so'zlar **periferik** guruhni hosil

qiladi. Ular maqollarda kamroq uchrasa-da, muayyan kontekstda muhim mazmun yuklaydi (masalan, sut-qatiq – ehtiyotkorlik ramzi, qozon – ahillik yoki kelishmovchilik ishorasi, choy – mehmonga hurmat timsoli: *“Choy uzatsa – hurmat, suv uzatsa – qadring yo‘q”* maqolini eslash mumkin).

References:

1. Ataniyazova, D. Ingliz va o‘zbek tillarida non mahsulotlari nomlari bilan bog‘liq maqollar tahlili. — Toshkent: Fan, 2024. — B. 15.
2. Baranov, A.N. Lingvisticheskaya teoriya frazeologii. – M., 2001.
3. Bekmuradov, M. O‘zbek xalq maqollari va ularning semantik tahlili. – Samarqand, 2012.
4. Iskandarova, Sh. Ingliz va o‘zbek frazeologizmlarining lingvokulturologik tahlili. — Toshkent: Fan, 2021. — B. 28.
5. Kunin, A.V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. – M., 1986.
6. Karimov, I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma’naviyat, 2008.
7. Mamatov, A. Frazeologiya masalalari. – T.: Fan, 1990.
8. Komilova, D. Til va madaniyat munosabatlari. – T.: O‘qituvchi, 2015.
9. Karamatova, K., Karamatov, X. Proverbs – Maqollar – Пословицы. — Toshkent: Mehnat, 2000. — B. 25.
10. Rahmatullayev, Sh. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. – T.: Fan, 1978.
11. Madayev, O. O‘zbek maqollari. – T.: Adabiyot va san‘at, 1986.
12. Rahimboyeva, F. Ovqat bilan bog‘liq maqol va idiomalarda hayotiy donolik ifodasi. — Toshkent: Fan, 2025. — B. 162.
13. Sternin, I. A. Leksicheskoye znachenie slova i metoda ego opisaniya. — Voronej: Izd-vo Voronezhskogo universiteta, 1985. –С 23
14. Telia, V.N. Russkaya frazeologiya: Semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokulturnyy aspekty. – M.: Nauka, 1996.
15. Saidakbarova, S. Ingliz va o‘zbek idiomlarining gastronomik kodlari bo‘yicha tasnifi. — Toshkent: Fan, 2022. — B. 53.
16. Xudoyberganova, D. Lingvomadaniyatshunoslik asoslari. – T.: Universitet, 2014.